

ФАЗОВИЙ ПЕРЕХІД У ТВЕРДОМУ РОЗЧИНІ $Pb_{0,65}Sn_{0,35}Se$

Акустичним методом у межах 93-293 К досліджено вплив температури на швидкість поширення і затухання ультразвуку у твердому розчині $Pb_{0,65}Sn_{0,35}Se$. Отримано фазовий перехід у межах 140-170 К у досліджуваному твердому розчині. Підтверджено його зсувовий механізм.

Influence of temperature on the velocity of spreading and extinction of ultrasound in solid solution $Pb_{0,65}Sn_{0,35}Se$ was measured by the acoustic method in range 93-293 K. The junction of phase in range 140-170 K was obtained for investigated solid solution. It's shift mechanism was verified.

Унікальний характер зміни ширини забороненої зони E_g у твердих розчинах $PbSnSe$, який зумовлений інверсією зон, дозволяє шляхом підбору складу отримувати напівпровідники з довільним значенням E_g – від вихідних компонент до напівметалу. Ця особливість і висока рухливість носіїв заряду, а також висока технологічність визначають практичне використання халькогенідів олова-свинцю. У твердих розчинах $Pb_{1-x}Sn_xSe$ можна реалізувати магнітно впорядковані стани, що перспективно в плані виготовлення на їх основі оптоелектронних приладів, керованих зовнішнім магнітним полем.

Псевдобінарна система $PbSe-SnSe$ належить до евтектичного типу з обмеженою розчинністю. Галівано-магнітні і оптичні властивості твердих розчинів системи $Pb_{1-x}Sn_xSe$ для $x \leq 0,45$ мол.% (кубічна фаза) достатньо вивчені в широких межах температур [1]. З іншого боку, дані про вплив температури на їх динамічні характеристики практично відсутні у періодичній літературі.

Нами проведені акустичні дослідження впливу температури на швидкість розповсюдження і затухання ультразвукових коливань у твердому розчині $Pb_{0,65}Sn_{0,35}Se$ методом відбитого радіоімпульсу із дискретною затримкою в межах 93-293 К [2]. За значеннями швидкості розповсюдження у зразках ультразвукових хвиль розраховані температурні залежності компонент тензора пружних постійних $C_{ij}(T)$, які зображені на рис.1.

Привертає увагу те, що залежність від температури усіх трьох величин $C_{ij}(T)$ – нелінійна із явно вираженими особливостями в межах 140-

160 К. Так, для постійної C_{11} лінійна залежність спостерігається від кімнатних температур до ~ 140 К, нижче якої значення C_{11} нелінійно зростають. Відхилення від лінійності цієї константи, яка за своїм змістом є константою повздовжньої жорсткості кристала, складає 0,6 ГПа, що майже на два порядки більше від похибки експерименту (0,5%) в інтервалі 140-180 К. Залежність $C_{44}(T)$ у межах температур 148-160 К також нелінійна, причому величина зміни C_{44} в цьому інтервалі досить суттєва і складає 0,26 ГПа.

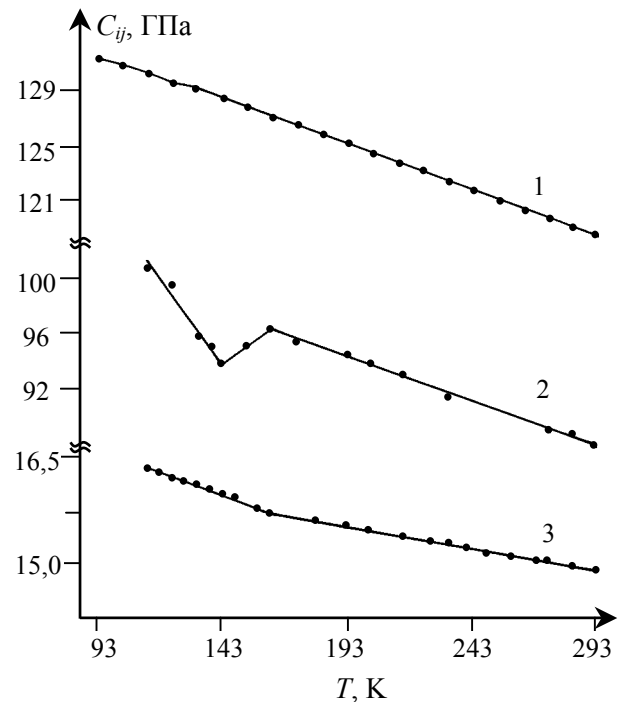

Рис.1. Температурні залежності модулів пружності C_{11} (1), C_{12} (2), C_{44} (3) для кристалів $Pb_{0,65}Sn_{0,35}Se$.

Незвичною виявилась температурна залежність константи поперечної протидії $C_{12}(T)$. Враховуючи похибку у визначенні C_{12} , яка складає ~3-5% можна вважати, що в межах 100-140 К і 170-293 К залежність $C_{12}(T)$ лінійна, але із суттєво різним кутовим нахилом. В області 140-170 К спостерігається аномальна поведінка цього комбінованого модуля – його зростання із підвищенням температури. Така аномалія не суперечить загальним положенням теорії динаміки кристалічних ґраток у напівпровідниках і сегнетоелектриках-напівпровідниках, де при фазових переходах може виникати "м'яка" мода, внаслідок сильних ангармонійних ефектів.

Відомо [1], що система $Pb_{1-x}Sn_xSe$ при нормальних умовах не утворює неперервного ряду твердих розчинів. Кристали із вмістом Sn $x \leq 0,43$ мол.% володіють кубічною, а із $x > 0,08$ мол.% ромбоєдричною ґраткою. Тому проведений вище аналіз залежностей $C_{ij}(T)$ вказує на те, що виявлені аномалії можуть бути пов'язані із структурним фазовим переходом у досліджуваному твердому розчині. Беручи до уваги те, що структурні фазові переходи супроводжуються процесами зміни енергії коливань атомів у кристалічній ґратці, нами проведені вимірювання коефіцієнта затухання ультразвуку за методикою загального датчика-перетворювача [2] в межах температур 93-293 К на тих самих зразках, орієнтованих за напрямками [100] і [110], на яких проводились вимірювання швидкості. Температурні залежності декременту затухання $Q^{-1}(T)$ наведені на рис.2, де в межах 140-170 К існують піки внаслідок поглинання енергії коливань, що незалежно підтверджує структурний фазовий перехід у твердому розчині $Pb_{0,65}Sn_{0,35}Se$.

Відомо [3,4], що фазовий перехід із β - фази (кубічна структура типу NaCl) у γ -фазу із ромбоєдричною структурою типу GeS спостерігається у сполуці $Pb_{0,59}Sn_{0,41}Se$, де досліджувались температурні залежності питомого опору, постійної Холла, залежність періоду ґратки від тиску. В таких кристалах область існування фазового переходу має межі 150-250 К при нормальному тиску [4]. Фазовий перехід виявлений для тих самих зразків і в умовах гідростатичного стиску до $P = 0,1-0,5$ ГПа при $T = 300$ К авторами праці [5], які також дослідили тверді розчини $Pb_{1-x}Sn_xSe$ ($x = 0,41$ мол.%) рентгенографічно. Ними запропонований зсувовий механізм перебудови кристалічної ґратки при переході β -фази у γ -фазу, при

якому період кристалічної ґратки a_γ γ -фази приблизно рівний подвоєному періоду a_β β -фази ($a_\gamma \cong 2a_\beta$), а період ґратки ромбоєдричної фази $b_\gamma \cong c_\gamma \cong a_\beta \sqrt{2}$. Рентгенографічні дослідження твердого розчину $Pb_{0,59}Sn_{0,41}Se$ проводилися також в роботі [6], де було виявлено фазовий перехід у межах 210-300 К для відпалених і не відпалених зразків. На жаль, в літературі відсутні будь-які дані про вивчення фазових переходів у твердих розчинах $Pb_{0,65}Sn_{0,35}Se$.

Порівняння температурних меж існування фазового переходу у твердих розчинах $Pb_{1-x}Sn_xSe$ вказує на те, що зменшення вмісту олова суттєво впливає на низькотемпературну нестійкість його кристалічної ґратки, особливо понижуючи верхню температурну межу фазового переходу на 80-120 К в залежності від термообробки зразків.

Проведені нами дослідження також незалежно підтверджують запропонований у [5] зсувний механізм фазового переходу. Дійсно, в області існування фазового переходу у $Pb_{0,65}Sn_{0,35}Se$ величина макроскопічного модуля зсуву G , який є оберненою величиною до мікроскопічного модуля поперечного зсуву C_{44} , різко зростає при пониженні температури, в той час як модуль поздовжньої жорсткості майже не змінюється. Водночас спостерігається різке зростання декременту затухання, що відповідає піку на залежності $Q_\ell^{-1}(T)$ при розповсюдженні поздовжньої і квазіпоздовжньої мод коливань у напрямку [100] з відповідною поляризацією коливань. У даному випадку вектор поляризації збігається із напрямком зсувових напруг і пружна хвиля ніби стимулює фазовий перехід. Тому інтенсивність поглинання енергії набагато більша, ніж у випадку розповсюдження поперечної моди коливань, де вектор поляризації перпендикулярний до напрямку зсуву, про що й свідчить значно менша висота піка на амплітудній залежності $Q_\ell^{-1}(T)$.

Оцінка фактора пружної анізотропії β -фази твердого розчину $Pb_{0,65}Sn_{0,35}Se$ при температурі 293 К і ромбоєдричної γ -фази при 113 К за співвідношенням $A = 2C_{22}/(C_{11} - C_{12})$ дає величини 0,95 і 1,1 відповідно, що узгоджується із анізотропією структури. Крім того, беручи до уваги, що фазовий перехід супроводжується значною зміною функції спектрального розподілу частот $g(\omega)$ внаслідок "розм'якшення" поперечних мод коливань атомів, була проведена оцінка комбінованого

пружного модуля $C=(C_{11}-C_{12})/2$ як міри нестійкості кристалічної ґратки відносно деформації зсуву. Її величина виявилась 15,5, 16 і 15 для температур 293, 163 і 113 К відповідно. Максимальне значення $C=16$ відповідає температурі фазового переходу при якій кристалічна ґратка твердого розчину $Pb_{0,65}Sn_{0,35}Se$ максимально нестабільна відносно зсувових деформацій, які є причиною виявленого фазового переходу.

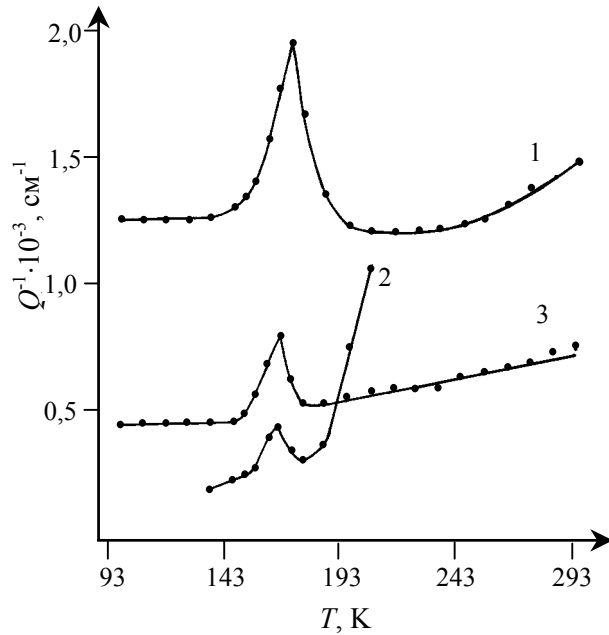

Рис.2. Температурна залежність логарифмічного декременту затухання: квазіповздовжня мода (1), поперечна мода (2), повздовжня мода (3) коливань.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрикосов Н.Х и др. Полупроводниковые халькогениды и сплавы на их основе. - М.: Наука, 1975.
2. Труэлл Р., Эльбаум Ч., Чик Б. Ультразвуковые методы в физике твердого тела. - М.: Мир 1972.
3. Волков Б.А. и др. Структурный фазовый переход в системе $Pb_{1-x}Sn_xSe$ под действием температуры и гидростатического давления // Письма в ЖЭТФ. - 1978. - **27**, вып.7. - С.396-399.
4. Серебранная Н.А., Кабалнина С.С., Кучеренко Н.В. Полиморфизм сплава $Pb_{0,59}Sn_{0,41}Se$ // ФТТ. - 1980. - **22**, вып.11. - С.3465-3466.
5. Кабалнина С.С., Серебранная Н.А., Верещинин Л.Ф. Фазовый переход в системе $PbSnSe$ // ФТТ. - 1968. - **10**. - С.733-736.
6. Мисюра Н.В. Магнитные свойства $Pb_{1-x}Sn_xSe$ // Тез. докл. XVIII Всесоюзной конференции "Физика магнитных явлений", 20-23 октября 1985. - Донецк, 1985. - С.123-124.